

ојко Миљанић

НЕКИ ПРОБЛЕМИ РУКОВОЂЕЊА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ БОРБОМ У ЦРНОЈ ГОРИ У ПРВОЈ ГОДИНИ РАТА

1. — Остваривање руководеће улоге КПЈ

Опредељујући се за ову тему, аутор је имао намеру да укаже на неке основне карактеристике, принципе и форме руковођења у првој години ослободилачког рата и револуције. Па, иако себи није поставио за циљ да у једном кратком саопштењу одговори на овако крупна питања од стратегијског значаја, сматра да ће и покретање овога проблема бити од интереса за истраживаче, читаоце и овај скуп, утолико више што ово питање у историографији НОР-а није посебно обрађивано.

Изградња организације система руковођења спада у крупна политичка, стратегијска и војна питања у свим ратовима. Зато све државе улажу напоре да изграде што ефикаснији систем руковођења који обезбеђује да се са најмање жртава остваре најоптималнији резултати. Посебно је ово питање било сложено решавати у условима народноослободилачког рата и револуције, па су отуда и проистекле неке специфичности које је неопходно и анализирати. Политичко и војно руководство оружаног устанка који је прерастао у општенародни рат, није могло наћи узора из ранијих ратова, нити се користити директним преношењем искустава из ратова 1393 — 1941. године. То су углавном били међудржавни ратови за које су унапред припремане оружане снаге и средства, изграђени планови и систем руковођења. Због тога се већ од почетка припрема за устанак показало да проблем руковођења захтева специфична решења за један дуготрајан, општенародни партизански рат, који не води држава него народ у организацији и под руководством једне политичке партије, и то у земљи која је претходно разбијена као државна структура и окупирана. У суштини може се говорити о специфичностима револуционарног руковођења припремама за рат и ратним дејствима од стране руководства Комунистичке партије, а према развоју оружаних снага и о постепеном развоју система, организације и метода руковођења устаничким и партизанским јединицама. Због тога су и одговарајућа

решења морала бити заснована на револуционарној политичкој линији и на политичком карактеру рата.

Поразом у априлском рату и комадањем Југославије постојеће националне, економске и социјалне противуречности бивше југословенске државе нису могле бити решене, него су још више заоштрене и продубљене. Такво стање је објективно водило ка унутрашњем националном врењу, што је пред народе постављало историјски задатак: борбу за нову Југославију, а не никако враћање старог поретка. Тако је једна трагедија, која је народе погодила, истовремено и отворила очи свим родољубивим и прогресивним снагама, да свој опстанак и своју будућност могу спасити само у одлучној борби противу окупатора и свега онога што је довело до таквог стања, укључујући и оне снаге које буду сарађивале са окупатором. Само се тиме може објаснити револуционарно стање и решеност народа да истраје у бескомпромисној борби. „Ми можемо управљати“, писао је Лењин, „ако правилно изражавамо оно чега је народ свестан“.¹ Ове речи говоре да једну од битних особина руковођења представљају везе руководства са масама, коришћење искустава маса и ослањање на њих, баш зато што је народ одлучујућа снага у рату и револуцији. Познавати расположење маса значи придобити њихово поверење. То су били објективни услови за устанак и револуцију. Међутим, исто тако искуства из прошлости указују да постојање објективних услова само по себи не значи и гаранцију за успех, уколико истовремено не постоје и одговарајуће субјективне снаге за правилно руковођење и усмеравање маса у правцу њихових револуционарних тежњи. Да би руководство било на висини свога историјског задатка, поред одређивања стратегијског циља ради којег покреће масе у борбу требало је извршити и бројне политичке, војне, организацијске и друге практичне припреме.

Док су тих судбоносних дана друге политичке партије биле разбијене и немоћне, Комунистичка партија је, захваљујући својој организационој чврстини, сачувала политичко и акционо јединство, упркос томе што је земља била окупирана и разбијена. Она је једина представљала снагу која се могла врло брзо укључити у расплет политичких збивања као најорганизованији субјективни фактор у друштву. Она се једина одлучно борила про-

¹ Владимир Иљич Лењин, Сабрана дела, том 45, стр. 12. — Колико је сложено и судбоносно питање покретања маса на оружани устанак најбоље је изразио В. И. Лењин речима: „Устанак је велика реч. Позив на устанак то је озбиљан позив“ (В. И. Лењин, Дела, књ. VIII, стр. 305, издање „Култура“ — Београд). О томе је Јосип Броз писао следеће: „Повести масован ослободилачки рат у условима окупиране и раскомадане земље, пред ужасима масовног терора окупатора, без штабова и војске... без привреде и наоружана... без унапријед припремљене слободне територије и организоване власти, без непосредне помоћи савезника... а против до зуба наоружаног непријатеља, ето то су били тешки и специфични услови рата“ (Јосип Броз Тито, Стварање и развој ЈА, Београд 1959, стр. 36—44).

тив фашизма, што је показала пре и у току априлског рата, па је зато брзо и могла постати водећа снага која је била у стању да обезбеди јединство маса, на основу своје револуционарне традиције и политичке линије која је одговарала најдубљим стремљењима народа. Она је једина имала изграђену политичку структуру и кадрове за тако сложене задатке. Исто тако, покрајинско партијско руководство изабрано 1940. године било је способно да

себе преузме историјску одговорност у превођењу маса ради остваривања њихових револуционарних тежњи. То се најбоље потврдило за време бурних мартовских и априлских догађаја, када су партијске организације и сва руководства од ћелије до Покрајинског комитета показали решеност и способност да поделе судбину са својим народом, изражавајући његово револуционарно и политичко расположење. То је морало бити својство комуниста, посебно оних на руководећим положајима. Тако су се тежње маса и политичка линија Партије нашле на истим позицијама. Све је

имало великог утицаја на онако брзо опредељење маса и решеност да следе Партију и да јој повере руководећу улогу у остварењу својих револуционарних циљева. Тако су то револуционарно стање и сплет политичких кретања избацили Комунистичку партију на кормило као једину снагу способну да преузме руководећу улогу у оружаног борби. При томе се мора истаћи онај најважнији фактор од кога је у многоме зависио успех покрета кроз све његове падове и успоне, а то је: организованост устанка и правилно руковођење, што је припало Комунистичкој партији и њеним кадровима, који су тих судбоносних дана за нацију остали верни своје народу и са оружјем у руци показали примере те верности. Пошто је Партија имала револуционарне кадрове који су се припремали за отворени судар са фашизмом и буржоазијом, то јој је омогућило да преузме руководећу улогу у револуцији, да дође на чело маса као израз њихове воље а не путем неких декрета. Без добрих кадрова нема нити може бити успешног руковођења ни у једном великом систему, а посебно не у овако сложеним ратним приликама, што су и потврдили догађаји у Југославији 1941—1945. године.

Ослободилачка борба народа Црне Горе, Боке и Санцака развијала се као интегрални део ослободилачког покрета народа Југославије са потпуно јединственим политичким и војним циљевима и под руководством ЦК КПЈ и Врховног штаба (у почетку Г. Ш.). Тако су најважније одлуке, од стратегијског значаја за НОП, доношене у једном политичком и војном центру од стране јединственог југословенског руководства, као што су: о припремама за устанак, о одређивању заједничке политичке платформе и крајњих циљева НОП-а, о моменту почетка оружаног устанка, о формама оружане борбе кроз партизански рат и о облицима развоја оружаних снага и народне власти. За војно-политичко руководство у Црној Гори, а то је у почетку само Покрајински

комитет са Комисијом за војна питања, било је најважније: обезбедити прихватање одлука ЦК КПЈ од стране маса и њихово спровођење према конкретним друштвено-политичким приликама у Црној Гори. Тако је јединствена политичка платформа у НОБ-и и ујединила народе Југославије у заједничкој борби без обзира на међусобну удаљеност, вјештачку раздвојеност и различите конкретне политичке прилике. Партија и народноослободилачка борба су биле потпуно јединствене у целој земљи. Па иако је било тешко одржавати веза са ЦК КПЈ за време боравка у Загребу а потом у Београду и на слободној територији, ипак су основни ставови и директиве од општег значаја, које су имале трајнију важност и за дужи период, било од превасходног интереса за Покрајински комитет. Одлуке и закључци стратегијског значаја доношени су, дакле, у јединственом политичком центру, па је основне ставове требало само спроводити.

Партијска организација у Црној Гори после априлског слома знатно је ојачала доласком већег броја револуционарних кадрова из студентског, радничког и омладинског покрета, од којих су неки радили и непосредно уз чланове најужег руководства и сасвим добро познавали општу политичку оријентацију КПЈ. Сви ови кадрови су били родом из Црне Горе, али су радили или се школовали у другим крајевима. Исто тако, полазећи од општих ставова КПЈ за борбу и непомирљивог става према фашизму, ПК и нижа руководства нису се у томе двоумила и нису чекала на директиве за прикупљање оружја и припремање за борбу. Тако су велике количине оружја склоњене и сачуване како спонтаним поступком становништва, које у овако бурним догађајима није желело да буде без оружја, тако и акцијом партијских организација и свих руководства Партије.

На територији Црне Горе, Боке и Санцака² партијском организацијом руководио је Покрајински комитет од 7 чланова, који је изабран на Осмој партијској конференцији између 7. и 9. августа 1940. године. Касније су кооптирана још 3 члана, па је ПК бројао укупно 10 чланова.³ Поред ПК, постојало је 14 месних комитета, и то углавном по један или два на територији сваког ср-

² У даљем тексту: Покрајински комитет. а за ознаку територије уместо Црне Горе, Боке и дела Санцака употребљаваће се само назив Црна Гора.

³ Састав ПК био је следећи: Божо Љумовић, политички секретар, Блажо Јовановић, организациони секретар, а чланови: Саво Брковић, Будо Томовић, Миладин Поповић, Периша Вујошевић и Видо Ускоковић. Ови су изабрани на Осмој партијској конференцији. Касније су кооптирани Радоје Дакић, Крсто Попивоца и Радосав Бурић. У овом саставу ПК је радио све до априла 1942. године, изузев Миладина Поповића, који је у међувремену изабран за секретара Обласног комитета за Косово и Митохонју. (Блажо Јовановић, Кратки подаци о раду Партије у Црној Гори од оснивања до 1948. године. Архив историјског института Титоград. (Даље Архив И. И. Титоград). М. Г. VIII 11—20—Фотокопија); Слободан Милошевић; *Мрежа партијске организације на ослобођеној територији Црне Горе у првој години НОП-а*, Историјски записи, 1—2/1969. стр. 372).

за, затим међуопштински и општински бирои, партијске ћелије и групе. Ово је била организациона структура партијске организације од пре априлског рата и руководеће језгро за оружани устанак и револуцију. Радом партијске организације у Санџаку руководио је Обласни комитет, који је организацијски био везан за ЦК Црне Горе, све до децембра 1941. године, од када је деловао самостално и непосредно повезан са ЦК КПЈ који је дошао на територију Санџака.⁴ Према томе, скоро сва територија Црне Горе, Боке и Санџака била је покривена мрежом партијских организација и руководства.⁵

Како се Партијста унапред припремала за борбу против фашизма, код руководства и комуниста није било дилема о томе да борба тек предстоји Без ове дугогодишње припреме Партије, не би се могао ни замислити успешан ослободилачки рат и револуција. То је био главни фактор, који је обезбеђивао успешно руковођење покретом.

Следећи важан фактор који је омогућио руковођење био је раније изграђени стил и метод рада партијских руководства и организација у борби против старих режима, а сада уграђен и пренет на војне команде. То је све омогућило да ПК одмах по завршетку априлског рата приступи практичном спровођењу раније усвојеног курса ЦК КПЈ за оружану борбу. Тако је већ 24. априла одржана сједница Покрајинског комитета у с. Вељем Брду, која је у смислу ранијих директива донијела одлуку да се отпочне са припремама за оружани устанак.⁶ Иако ПК до тада није знао за закључке ЦК КПЈ са седнице од 10. априла, нити за проглас од 15. априла, његови закључци су били у потпуности у духу раније дефинисане политичке линије. То сасвим указује на способност и дораслост ПК да самостално реално цени објективну ситуацију, доноси адекватне закључке, а тиме и способност да преузме одговорност на себе. Поред Војне комисије ПК, која је постојала од јесени 1940 године, формирана је и Комисија за прикупљање и евидентирање оружја, са организационим секретаром ПК на челу.⁷ Исто тако и при свим месним комитетима задужен

⁴ Зборник докумената о Народноослободилачком рату, (даље Зборник), том III, књ. 2, стр. 196.

⁵ Секретар Обласног комитета био је Душан Кораћ, а чланови: Недељко Мердовић, Љубиша Миодраговић и Ђорђе Станић. (Архив Института за изучавање радничког покрета Београд) (Даље Архив ИРП) М. Г. — 2152, сећање Воја Лековића).

⁶ Зоран Лакић, Радоје Пајовић и Гојко Вукамновић, *НОБ у Црној Гори 1941—1945 — Хронологија догађаја*, Титоград, (даље Зоран Лакић и др.), 1963. стр. 14.; сећања Блажа Јовановића и 1971. — анкетирао аутор.

⁷ У комисију су ушли: Блажо Јовановић, Бајо Секулић, Јово Капићић и Бошко Ђуричковић. Ова комисија је успешно обавила задатак. Тако је до почетка устанка прикупљено је и ведентирано 12.000 пушака, 30 миотрајева, 135 пушкомитрајева, 3 арт. оруђа, око 300.000 метака и 50 сандука бомби. (Бошко Ђуричковић, *Организација и развој устанка у срезу даниловградском од капитулације Југославије до октобра 1941. године*, Војно историјски гласник, (даље ВИГ) 1/1950, стр. 82).

је по један члан за војна питања, који је организовао прикупљање оружја и руководио тим послом. Касније су формиране и војне комисије као органи партијских комитета. Тако су партијски комитети постали војни штабови који су на себе непосредно преузели историјску одговорност и улогу организатора у свим питањима у вези са припрема за оружани устанак.

На Мајском саветовању у Загребу је у име ПК за Црну Гору присуствовао организациони секретар Блажо Јовановић. Ту је прихваћена јединствена одлука да се отпочну непосредне организацијске, политичке и војне припреме за оружани устанак, на чему је ПК већ био предузео мере у духу раније дате политичке оријентације. Одређујући задатке комуниста Југославије, закључци саветовања кажу: „Задаћа црногорских комуниста јесте да мобилишу Црногорски народ против италијанског окупатора. „⁸ истичући кроз то њихову мобилизаторску и руководећу улогу. Пошто се Јовановић вратио у Црну Гору и упознао руководство са закључцима Мајског саветовања, ПК је издао директиве да се приступи формирању оружаних група од 10 до 30 људи, и то углавном од чланова Партије и симпатизера.⁹ Све ове групе припремале су се под руководством месних комитета и војних комисија, тако да су они били једини војни штабови који су непосредно руководили припремама за устанак. Из тих органа израсли су штабови герилских и устаничких јединица. Резултати тог рада били су и преко очекивања, јер је за два месеца формирано око 300 ударних група, спремних да се одмах укључе у борбу. Све су те групе бирале своје командире, а у неким општинама су они одређивани од стране месних комитета. Организована је интензивна обука и стално праћење припрема од стране војне комисије тако да је ПК редовно био информисан о резултатима припрема, што је веома важно за правилно сагледавање ситуације и одлучивање. До почетка устанка релативно су лако саобраћали курири између организација и руководства и систем веза је успешно функционисао, али искључиво преко курира или путем обилазака од стране чланова ПК. Основно је било обезбедити да партијско руководство и организације увек буду у курсу догађаја. Интензивно се радило и на проширењу мреже партијских организација и на одржавању састанака свих руководства и организација.¹⁰ Тиме је створена солидна основа за оружани

⁸ Сећања Блажа Јовановића — анкетирао аутор 1971; Зоран Лакић и др., нав. дело, стр. 27.

⁹ Батрић Јовановић, *Црна Гора у НОБ-у и социјалистичкој револуцији*, Београд 1960, стр. 45, а према сећањима Митра Бакића, члана Војне комисије ЦК КПЈ.

¹⁰ Период април — јули 1941. био је испуњен најинтензивнијим радом политичких руководства и организација. ПК и месни комитети су развиле живу политичку активност на припремама за устанак, свесни све одговорности која из тога проистиче. То је био и највећи испит зрелости Партије. (Зоран Лакић и др., нав. дело, стр. 24; Батрић Јовановић, нав. дело, стр. 44; Блажо Јовановић. Архив И. И. Титоград. М. Г. VIII II. — 20:).

устанак, а код маса се развило опште расположење за борбу. Људи су се често обраћали комунистима речима: „Шта чекате“, „Зашто се већ не почне“ итд.

Крајем јуна укинута је Војна комисија, а формиран Војно-револуционарни комитет при Покрајинском комитету, који је имао да руководи свим герилским групама преко месних комитета и њихових војних комисија.¹¹ То су већ били прави војни штабови, чијом је мрежом била прекривена читава територија Црне Горе. Тиме је одређена и структура руководећих органа у војним питањима, који су непосредно радили на реализацији политике ПК КПЈ по овом у то вријеме најважнијем задатку. Да би се сачували руководећи кадрови од изненадних хапшења, 22. јуна је ПК наредио да сви чланови МК изађу из градова. ПК је покушао и да преговара са представницима буржоаских и других партија ради окупљања свих родољубивих снага у НОП-у, у циљу постизања што већег јединства маса, али се у томе није успело због њиховог непријатељског става.¹²

Таквим радом ПК је успео да изврши припреме за успешан развој и руковођење ослободилачком борбом. Руководство покрета је било кадровски и организационо оспособљено и у сталном курсу догађаја. За израду конкретних војних планова Војно-револуционарни комитет је ангажовао и једну групу официра југословенске војске.¹³ Свим тим мерама створени су реални предуслови да организацијски, кадровски, политички и војнички ПК обезбеди руководећу улогу устанком. Због тога је и могао као руководство да брзо реагује на све догађаје. Тако је поводом напада Немачке на Совјетски Савез ПК издао проглас народу, у коме се каже: „Збиј под руководством Комунистичке партије, која је била и једино остала верна народу, своје редове и оствари чврсто јединство у борби против окупатора и његових слугу за свјое национално ослобођење“.¹⁴ А у прогласу ЦК КПЈ, обраћајући се комунистима, пише: „Станите на чело радних и национално угњетених маса и водите их у борбу противу фашистичких tlačитеља.“¹⁵ Из ових докумената се види да је генерална линија

¹¹ Батрић Јовановић, нав. дело, стр. 31; Зоран Лакић и др., нав. дело, стр. 31; Војо Тодоровић, *Подгорички срез у тринаестојулском устанку*, Београд, 1954, стр. 14—20.

¹² Батрић Јовановић, нав. дело, стр. 245.

¹³ По инструкцији ПК, као војни саветници ангажовани су активни официри: Арсо Јовановић, Велимир Терзић, Васо Вукчевић и Бајо Станишић. При МК су били ангажовани и други официри, што је било у складу са директивом ПК.

¹⁴ У прогласу ПК истиче се и питање: „Борба за совјетску власт“, што тада није одговарало политичким циљевима који су прихваћени на мајском саветовању. То је био почетак скретања „у лево“ од усвојеног курса, што је дошло као последица истицања класних и револуционарних циљева у први план из периода пре рата. Такав курс је могао негативно утицати на сужавање ослободилачке борбе. (*Зборник*, том III/1, стр. 11.)

¹⁵ *Зборник*, том I/1, стр. 11—17.

била да комунисти „стану на чело радних маса“ изражавајући тиме руководећу и авангардну улогу Партије. То је у току тромесечних припрема и остварено у пракси, пошто су из партијских руководстава израсли штабови и јединице, а све то се одвијало под непосредним руководством партијских комитета и организација. Тако је руководећа улога Партије још више афирмирана и у тако сложеним условима за нацију постала стварност. Покрајински комитет постаје центар политичке и војне власти, израстао у један револуционарни штаб у који су ушли и чланови најужег партијског руководства као организатори и ставили се на чело војних штабова. Може се слободно рећи да је ПК у то време израстао у највиши и једини штаб револуционарног покрета у Црној Гори, пошто је у војном штабу имао доминантну улогу. Тако је остварена и дефинисана његова руководећа улога у покрету још у периоду припрема за устанак, па се у организацијском погледу почетком устанка није имало шта мијењати.

2. — Проблеми руковођења од устанка до октобра 1941.

Одлуку Политбироа ЦК КПЈ од 4. јула о почетку оружаног устанка пренио је у Црну Гору Милован Ђилас, који је тада и одређен за делегата ЦК КПЈ и Главног штаба при Покрајинском комитету. У циљу успешнијег руковођења НОБ-ом, ЦК КПЈ се одлучио на једно оригинално решење, да преко својих делегата из најужег руководства у заједници са покрајинским комитетима обезбеди преношење и спровођење усвојених ставова, и тако оствари јединство руковођења покретом у читавој земљи. Оваквом решењу прибегло се из нужде и објективних услова деловања у потпуно окупираној и подељеној земљи, где није ни било могуће на други начин остварити правовремено и доследно спровођење усвојених одлука и политичке платформе као основе за руковођење покретом. Сложеност реализације и значај одлуке о устанку изиживали су да се она не пренеси само писемним путем, у виду директиве и упутстава, него и непосредним учешћем чланова највишег партијског и војног руководства у њеној реализацији. Истина, тада није ни било других и бржих средстава за везу и руковођење. Било је сасвим реално очекивати да ће чланови најужег војно-политичког руководства, који су и непосредно учествовали у припремању и усвајању одлуке о устанку, најбоље и најбрже схватити њену суштину и политички смисао и да ће са покрајинским руководством обезбедити и њено доследно спровођење. Према томе, институција делегата у оваквим условима рата и револуције била је потпуно оправдана, и делегати су одиграли значајну улогу, иако се то не би могло рећи и за делегата у Црној Гори. О раду овог делегата је правилно приметно Ђуро Вујовић, у једном свом раду, где каже да је „сарадња делегата и ПК била као однос старијег и млађег“, па је према томе

ПК био више извршни орган него самостално и креативно руководство НОП-а.¹⁶ Велика овлашћења делегата у доношењу одлука па чак и право да смени ПК произилазили су из потреба рата и захтева за брзо доношење одлука, без могућности да се претходно о томе изјашњава шири круг чланства или да се тражи сагласност ЦК КПЈ и ВШ. Ово је било потребно истаћи ради потпунијег разумевања проблема који разматрамо. Тамо где се радило правилно, постојање делегата са великим овлашћењима није било супростављено покрајинском руководству, него напротив: заједничким напорима требало је обезбедити функционисање НОП-а. Покрајински комитет у Црној Гори се у току припрема за устанак већ био афирмисао као једино национално руководство које је у стању да предводи масе у устанку. Истицање националног партијског и војног руководства за руковођење народноослободилачком борбом условљена је лакшим руковођењем уз све специфичности у појединим крајевима, а то је и практична реализација политике КПЈ по националном питању.

Одмах по доласку Ђиласа, 8. јула у Стијени Пиперској одржана је проширена седница ПК, на којој је јединствено прихваћена одлука о устанку.¹⁷ Да би ПК и Војнореволуционарни комитет (као штаб) лакше руководили устанком и борбом на читавој територији, с обзиром на чињеницу да осим курира није било никаквих средстава везе, одлучено је да се реорганизују и именују руководства четири окружна комитета, и то: за округ Подгорицу (срезови подгорички и даниловградски), Цетиње (срезови цетињски, барски и источни део Боке), Никшић (срезови никшићки, шавнички и источни део Боке) и Колашин (са срезове колашински, андријевички и берански). Пјеваљски и бјелопољски срез су припадали Обласном комитету за Санџак. За сваки ОК именована су по три члана, а они су се касније проширивали бирањем нових.¹⁸ Тиме су створени знатно повољнији услови за руковођење, пошто су окружни комитети састављени од искусних и

¹⁶ Ђуро Вујовић, *О лијевим грешкама ПКЈ у Црној Гори у првој години НОП-а*, Историјски записи, 1/1967, стр. 51. Ово потврђује и Влашко Јовановић, који се као орг. секретар сјећа да је Ђилас од самог доласка испољио велику грубост према ПК. претећи најстрожим мерама уместо међусобног договарања. Он је узурпирао власт и ПК и Војнореволуционарног комитета, односно Привремене врховне команде.

(Према сећањима која је изнио аутору априла 1971. године.)

¹⁷ Влашко Јовановић, *Зборник сећања Четрдесет година радничког и револуционарног покрета*, књ. 5, стр. 154; Војо Тодоровић, нав. дело, стр. 44; Батрић Јовановић, нав. дело, стр. 74; Сава Врковић, *Састанак ПК за Црну Гору, Боку и Санџак у Стијени Пиперској одржан 8. јула 1941. године*, Историјски записи, 1/1961, стр. 15).

¹⁸ За чланове окружних комитета именовани су: Цетиње — за секретара Бајо Секулић, а чланови Периша Вујосевић и Нико Вучковић; Подгорица Јефто Шћепановић, чланови Јагош Ускоковић и Бошко Ђуричковић; Никшић — секретар Крсто Попивоца, а чланови Сава Ковачевић и Милинко Ђуровић; Колашин — секретар Ђуро Меденица, чланови Милан Куч и Бранко Делетић (Батрић Јовановић, нав. дело, стр. 75).

провјерених кадрова, па су били у могућности да успешно руководе борбом и стварањем војних јединица и штабова. После тога, покрајинско политичко и војно руководство је непосредно имало пет уместо ранијих петнаест непосредних веза, па је тиме знатно олакшано одржавање везе, издавање директива и остваривање увида лично и преко извештаја. Тако је читава територија била прекривена партијским комитетима и војним штабовима, па је тиме обезбеђен један систем односа, одговорности и веза, што је са становишта руковођења било значајно.

На састанку ПК је, у духу става ЦК КПЈ, одлучено да борбе не прелазе оквире герилских акција и диверзија, и да борбом треба да руководе месни комитети преко војних комисија, које су постепено прерастале у штабове са најодговорнијим члановима комитета на челу. С обзиром на велики број (око 6.000) евидентираних бораца и на већ изражено расположење маса за устанак ширих размера није било целисходно ограничити акције само на почетне форме оружане борбе. То није одговарало врло развијеном степену припремљености и војно-политичком расположењу маса за свеопшти устанак, па га тиме није требало ни успоравати. Јединство војно-политичких погледа и акције војних штабова и партијских руководства остварено је најчешће непосредним физичким учешћем људи из партијских форума и у војним командама. Војнореволюционарни комитет, а касније Привремена ВК и Главни штаб, састављени су већином од чланова ПК, а команданти и политички комесари одреда били су чланови окружних и месних комитета. Најодговорнија функција руковођења припала је делегату ЦК КПЈ. Захваљујући оваквом начину руковођења, није било посебних проблема у односима између штабова и партијских руководства, већ је обезбеђена одговорност, координација деловања и одлучивања, као и јединство погледа и ставова у основним питањима. То није било обично садејство, него усклађивање мера и поступака свих фактора НОП-а удружених ради остваривања истих циљева.

Директиву о дизању устанка, по срезовима и општинама пренели су чланови ПК и његови делегати, као и новоименовани секретари окружних комитета који су присуствовали седници Покрајинског комитета. Орг. секретар ПК Блажо Јовановић задужен је за спровођење одлуке у округу подгоричком. Он је одлуку пренео и Нику Вучковићу, члану ОК Цетиње који је био дошао по другим питањима, па је до доласка Радоја Дакића и Баја Секулића са МК Цетиње приступио разради директива. За делегата ПК при ОК Колашин одређен је Саво Брковић, па је он упознао са одлуком о устанку и секретара Обласног комитета за Санџак Рифата Бурџевића. У округу никшићком то је учинио Крсто Попивоца, који је присуствовао састанку ПК.¹⁹ У поједине месне

¹⁹ Батрић Јовановић, нав. дело, стр. 74; Саво Брковић, нав. дело, стр. 156; Сећања Блажа Јовановића, анкетирао аутор.

комитете, као у Боку, упућени су и инструктори ПК. Треба нагласити да ни делегати ПК ни инструктори нису имали овлашћења као делегати ЦК КПЈ, већ су били само органи који су окружним и месним комитетима требали да помогну на спровођењу усвојених одлука. За овакав начин рада ПК се одлучио из објективних разлога, пошто је требало обезбедити одговорност руководећег партијског кадра, који је већ имао богато искуство и није био оптерећен било каквим шаблонима при доношењу одлука и у руковођењу масама.

Тако је обезбеђено да одлука о устанку буде разрађена на састанцима свих окружних и обласних комитета и у већини месних комитета у времену од 9. до 14. јула, што је имало позитиван утицај на почетак оружане борбе у појединим срезovima. У појединим општинама почетак устанка преносио се од села до села, па су неке герилске јединице и партијске организације сазнале за одлуку о устанку од суседног села или организације и одмах су прешле у акције.²⁰ Но пошто је устанак свугде био добро припремљен, није се чекало на директиву, него се као израз борбеног расположења маса устанак брзо ширио и захватио све општине. Тако је у времену од 13. до 17. јула скоро једновремено дошло до општеноародног устанка. Већина чланова ПК пошла је на одређене задатке, а у седишту је остао делегат ЦК, политички секретар и још пар официра ангажованих на изради планова за акције.

Када се у ПК сазнало за ширину и масовност устанка, делегат ЦК М. Ђилас је био изненађен, пошто наводно таква масовност није била у складу са одлуком ЦК од 4. јула. И уместо да се приступи организационом сређивању и формирању устаничких јединица, вероватно због несхватања концепције устанка и створених објективних услова, или због страха од одговорности, 17. јула Ђилас издаје директиву у којој захтева да борбе не прелазе оквир герилских акција. Та директива, позната као „друга“, била је у потпуној супротности са стварним стањем и водила је враћању назад. То се видело и из реаговања људи, партијских руководстава и штабова тамо где су год били са њом упознати. Ова директива унела је извесну пометњу и деловала зачуђујуће на устанике, па су је многи назвали издајом. То није било у складу ни са ставовима Политбироа ЦК, што се види из извештаја Митра Бакића, који је у међувремену упознао команданта Главног штаба Тита са степеном извршених припрема за устанак у Црној Гори, па се он сагласио с Бакићем да се може одмах прећи на општеноародно устанак. Бакићу је саопштено да треба образовати и једно репрезентативно политичко тело од представника

²⁰ Архив И. И. Титоград. VIII, 1д—15 и VIII, 1а—16 сећања учесника: Благоје Марковић и Божидар Бацковић, чланак у књизи Устанак народа Југославије 1941. књ. VI стр. 521; Гојко Миљанић, *Никшићки НОП одред*, Београд 1970, стр. 57. и 58.

КПЈ и опозиционих грађанских првака које би иступало као руководство устанка.²¹ Бакић је 19. јула дошао у срез берански и лично утицао да се Ђиласова директива од 17. јула не примењује, Ова директива је била најадекватнији израз слабости у руковођењу покретом и изазвала је озбиљну пометњу код маса, па је на саветовању ПК од 8. августа негативно оцењена. Несигурност делегата ЦК у исправност ове одлуке и притисак чланова ПК присилили су Ђиласа да после неколико часова донесе трећу одлуку, која је значила спровођење одлуке ПК од 8. јула о устанку.

Негде 17. или 18. јула Војнореволуционарни комитет је преименован у Привремену врховну команду (ПВК), у коју су ушли капетан Арсо Јовановић, као командант, Милован Ђилас, политички комесар, а чланови Блажо Јовановић, Божо Љумовић, Будо Томовић и пуковник Бајо Станишић. ПВК и ПК су се 24. јула преселили из Пипера у ослобођени Колашин, где су остали до 4. августа.

За време устанка, од 13 до 25. јула створене су у појединим срезovima различите војне команде и органи народне власти. У већини срезова формирани су штабови батаљона и чета на племенској основи, који су обједињавали команду над герилским одредима. У срезovima североисточног дела Црне Горе образоване су среске команде и десет команди места за територију једне или више општина, као и срески и општински народноослободилачки одбори.²² Различите органе за руковођење покретом стварали су месни комитети, али се у томе не види рад ПК ни Привремене врховне команде.

Да бисмо лакше сагледали како ПК и ПВК у овом периоду руководе устанком указаћемо само на неколико њихових упутстава и инструкција из јула и августа, што осветљава и начин руковођења. У Упутству ПВК од 22. јула каже се да „целокупна власт на ослобођеној територији припада Врховној команди национално ослободилачких трупа“ и да треба приступити образовању нових органа власти. Сутрадан 23. јула ПВК наређује да се при свим командама установи функција, лице за везу са народом (касније политички комесар). Истовремено је одлучено да се образују и војни судови, поред органа власти, што је израз оправданог настојања да се што пре успоставе основни елементи за руковођење покретом.²³ 23. јула штаб ПВК национално ослободилачких трупа издао је инструкцију о тактици устаничких

²¹ Ђуро Вујовић, нав. дело, стр. 51; Батрић Јовановић, нав. дело, стр. 139. и 140.

²² Горчин Раичевић, *Преглед стварања развоја и делатности војнотериторијалних органа у Црној Гори 1941—45*, ВИГ 3/1970. Зоран Лакић и др., нав. дело, стр. 72, 74, 76, 77, 78, и 83. Срески народни одбори изабрани су у Беранама, Колашину, Андријевици и Бијелом Пољу.

²³ *Зборник*, том III/1 стр. 9.

јединица, указујући на начин примењивања партизанске тактике, што је било веома значајно да ниже команде што пре схвате како треба водити борбу у оваквим условима ратовања.²⁴ 27. јула Привремена врховна команда упутила је проглас народу Црне Горе, Санцака и Боке, позивајући на општу мобилизацију све способне од 18 до 50 година и указује да сав народ треба да се бори противу непријатеља.²⁵ Иако су ови документи на брзину рађени, јер је време тако диктирало, они су били значајни. Кроз њих је јасно изражена намера војно-политичког руководства не само да покрене масе у борбу него и да стабилизује покрет и да му да политичку и правну садржину и форму.

У току италијанске офанзиве, која је уследила у јек устанка, ПК и ПВК се нису снашли, а и догађаји су се ређали тако брзо да је тешко било нешто више учинити. Основни пропуст свакако је учињен тиме што устаничке снаге у току припрема као ни у току устанка нијесу организоване као сталне војне јединице. Није се приступило формирању штабова по срезovima или окрузима, који би усмеравали устаничке снаге. Тако се за време италијанске офанзиве десило да свака јединица ради за себе и према својој оцени. Привремена врховна команда није ни могла непосредно руководити великим бројем герилских одреда и батаљона, услед удаљености, испресецаности земљишта, неучвршћености војне организације, недостатка средстава везе и веома великог притиска непријатеља (који је праћен репресалијама), па је све то утицало да су се устаничке јединице убрзо разишле својим кућама. Ово нас наводи на закључак да иако је покрет био врло успешно развијен, руковођење није одговорило на бројне задатке и није било у стању да га усмери у жељеном правцу. Таква рад ПК и ПВК имао је озбиљних последица по даљи развој НОП-а у Црној Гори.

Оцену оваквог рада и руковођења устанком, што је допринело његовом спласавању, покушао је да да ПК на саветовању од 8. августа на пл. Каменику.

У првој резолуцији сасвим су јасно истакнуте слабости, које су у току наставка саветовања на захтев Ђиласа промијењене. Директиве ПК у току досадашњих оружаних акција, посматране свака за себе, биле су нејасне, непогпуне и једностране — каже се у првом делу резолуције. Погрешно је било пре свега наоружане и покренуте масе одвраћати од борбе.²⁶ Међутим, доласком делегата ЦК КПЈ, који је закаснио, саветовање је настављено, па је на крају усвојена резолуција којом је дата потпуно погрешна оцена тринаестојулског устанка и узрока брзе стагнације

²⁴ Исто, стр. 19—20.

²⁵ Исто, стр. 23 и 25.

²⁶ Зборник, том III/4, стр. 9—20. У директиви ПК се указује „да час устанка није тако далеко и да се до њега долази организацијом војске и увлачењем маса у борбе“ (исто дело стр. 62).

покрета. Ова резолуција и уз њу писмо Ђиласа Покрајинском комитету са којим се непосредно налазио погрешно су указали и на даље перспективе развоја покрета, па је и то имало врло озбиљних последица. У резолуцији се констатује да су директиве ПК у основи биле правилне, иако се у почетку критикују, а затим се говори „о предстојећој антифашистичкој револуцији“ као општенародном устанку, чиме се још више уноси збрка у погледу даље процене и мера за развој покрета. Делегат ЦК у свом сувицином писму ПК-у покушава да одбрани ту другу, тј. његову директиву од 17. јула, коју је и сам после 10 часова одбацио. Он даље истиче да су масе осећале да време за устанак још није дошло и да оно тек долази, јер по њему ни услови за устанак нису сазрели. Тако Ђилас у свим својим упутствима све до краја октобра, када је смењен, указује на устанак који тек треба да почне, сматрајући да ће се тада све одједанпут свршити. То нас наводи на закључак да најодговорнији човек који је узурпирао власт (војну и политичку) у Црној Гори у основи није схватао концепцију партизанског ратовања и њен смисао. Већина осталих чланова руководства била је ангажована на другим дужностима, па ни они нису могли схватити шта хоће Ђилас, нити су могли на њега утицати. Иако је у току ране јесени 1941. године било више партизанских и герилских чета које су успешно дејствовале у Херцеговини, на Јелином Дубу и изводиле друге мање акције, све то за делегата ВШ није био партизански начин ратовања, већ се говори о некаквом устанку који ће све одједном решити. Погрешан рад у врху морао је имати озбиљне последице, и може се слободно тврдити да је овакав начин руковођења уносио збрку и несигурност, наносио озбиљне штете развоју НОП-а у Црној Гори. Такав начин руковођења био је у супротности са објективним стањем и расположењем маса. О овоме најбоље казују оцене и писмо ЦК КПЈ и генералног секретара друга Тита о устанку и начину руковођења покретом. Када су преко материјала упознати са стањем у Црној Гори, није им било тешко извући закључак да су основни проблеми и слабости настали услед слабог руковођења. „Уствари“, писао је ЦК, „погрешка није била у томе што сте ви започели народни устанак, него томе што сте имали погрешну перспективу у погледу развитка тог устанка. Нашли сте се на репу стихије. Дигли сте руке упуштајући се у дуге и празне дискусије о правилности и неправилности устанка. Ви не видите да између партизанског рата и народног устанка нема никакве супротности него напротив, да је партизански рат само форма народног устанка“ Говорећи о поменутој резолуцији Покрајинског комитета, пише да „садржи такве крупне политичке и војне погрешке које нас присиљавају да их понишtimo.“²⁷

²⁷ Зборник, том III/1 стр. 69.

На основу извештаја ПК и Привремене врховне команде и увида у његове документе ЦК КПЈ је оценио да су основне слабости у развоју покрета управо у систему руковођења. Напротив, оцена је да се покрет по свом обиму развијао знатно боље и брже него што би се то могло закључити из директивних докумената руководства, па нас и то води на закључак да су народ и нижа руководства у већини случајева адекватније поставили решавање битних проблема него покрајинско руководство, у чему и јесте велика његова слабост. Због тога је и писмо ЦК КПЈ од 22. октобра Покрајинском комитету било пре свега усмерено на критику рада руководства, како по питању „левих“ скретања тако и по питању несхватања суштине партизанског ратовања и устанка.²⁸ Нарочито је оштра критика упућена руководству по питању грубих односа према онима који су се још увек колебали и нису били спремни да приступе покрету. Уместо борбе за сваког човека или раскринкавања оних који су служили непријатељу па тек онда предузимања одговарајућих и оштрих мера, они су радили обратно, па је и то имало негативан утицај на развој и стабилност покрета. Овај докуменат ЦК донео је у Црну Гору Иван Милутиновић када је у својству новог делегата ЦК КПЈ и Врховног штаба дошао уместо Милована Ђиласа, који је тада и смењен. Милутиновић је имао задатак да у Црној Гори спроведе и организује покрет и војну организацију према закључцима усвојеним на саветовању у Столицама и да отклони дотадашње слабости. То су били први дефинисани ставови по питању развоја војне организације, јединствени за читаву земљу. Иако је још у августу формиран Штаб народноослободилачких герилских (партизанских) одреда уместо ПВК, све до краја октобра његов се рад није осећао.²⁹ За више од два месеца овај штаб није издао ни једно наређење или упутство, већ је то све чинио Покрајински комитет као једино војно-политичко руководство. Пошто се ПК сувише ангажовао по војним питањима, то је имало одраза на политички плану. На слабости оваквог рада је сасвим оправдано указано на саветовању ПК од 7. децембра, о чему се у закључцима каже: „Мјестимично се осјећа да се пред радом по војним питањима потисне и запостави политички рад у масама што произилази из несхватања улоге Партије као руководиоца, као и несхватања улоге Партије у мобилизацији и припреми народних маса у бор-

²⁸ *Зборник*, том III/1 стр. 68.

²⁹ Назив војно руководство се мењао: Војнореволюционарни комитет до првих дана устанка, од 17. јула до 8. августа Привремено врховна команда, од августа до 25. октобра Штаб НОПО, који је тада променом у Главни штаб НОПО за Црну Гору и Боку и остао до краја. — Уместо Привремене врховне команде, вероватно на саветовању ПК од 8. августа, формиран је Штаб НО герилских одреда. Концем октобра формиран је Главни штаб НОПО, као и у свим покрајинама. (*Зборник* том. III/1 стр. 50). Први докуменат овога штаба је од октобра, Упутство о организацији партизанске војске, која је била постављена на принципу старе црногорске војске као у упутству од 23. јула. (*Зборник*, том III/1, стр. 50.)

си“.³⁰ И на саветовању је потврђено да су теорије о чекању за некакав други устанак биле у супротности са објективним условима и концепцијом партизанског ратовања. То је у многоме олакшало рад пете колоне.

Посебан и трајни проблем НОП-а био је питање стручних војних кадрова, а пре свега ангажовање официра бивше југословенске војске, којих је био приличан број. Њихово стручно знање, пре свега о употреби наоружања, примени запречавања и неких мањих тактичких радњи, могло је бити од значаја. Међутим, њихово опште теоретско познавање суштине рата није било адекватно усвојеној концепцији ратовања, па би свака шаблонска примена некаквих правила могла имати више штете него користи. Партијске организације су настојале да ангажују официре за стручна питања, па се у јулском устанку знатан број њих укључио у покрет. Појавом активности четничке организације, већина је напустила партизанске јединице због своје пропагандне оријентације. Један број њих је упорно радио на разбијању унутрашњег јединства НОП-а изнутра и поткопавао његове позиције, а касније су неки постали злогласни четнички команданти, као Станишић, Лашић, Ђуришић и други. Од укупног броја официра свега 28 нижих и један виши остали су доследно привржени НОП-у, па је већина њих у рату заузимала високе војне положаје.³¹ Иако је то мали број (број официра само за један батаљон), њихово стручно знање је било значајно. Тако је питање руковођења НОБ-ом и покретом остало у рукама кадрова Партије, који су се кроз борбу оспособљавали за војне позиве и по задатку Партије учили се руковођењу све већим и већим војним јединицама. Упоредо са организационим растом партизанске војске расли су и војни кадрови, оспособљавајући се за вршење врло одговорних војних дужности. Пошто се у рату све радило брзо и руководећи кадрови су сазревали за релативно кратко време и на себе преузимали све веће дужности и одговорности. Док су једни храбро гинули на челу својих јединица, израстали су други.

Овде је интересантно истаћи и стварање резервних руководстава која су у периоду илегалног рада пре рата постојала у многим партијским организацијама у земљи. Због ангажовања већег броја партијских кадрова у војсци, као и опасности да они у целини или у већини страдају, а да би се очувао континуитет у партијском раду, именовано је резервно покрајинско као и нека месна партијска руководства. Та руководства су већином била састављена од жена, инвалида и мушкараца који нијесу били компримитовани. За руководиоца резервног ПК именована је Лиди-

³⁰ Архив ИРП бр. 62/1941; Зборник, том III/4 стр. 59.

³¹ Батрић Јовановић, нав. дело, стр. 722.

ја Јовановић.³² И овај пример указује да Партија покрет није везала за било који форум или личност, већ је то био стални друштвени процес који је своју снагу црпао из народа, што и тиме потврђује карактер покрета у целини.

У циљу потпунијег сагледавања принципа руковођења нужно је указати још на нека питања. Саопштавање одлуке о устанку и других важних одлука путем прогласа, дакле потпуно јасно и јавно проистицало је из потребе да се што брже та одлука саопшти масама, јер није било других могућности. Одавање тајности о устанку и о карактеру партизанског рата као и о начину дејства, на чему су руководства стално инсистирала, није могло имати неке значајније последице. Уосталом, доктрина свенародног рата се не скрива од маса, она није ни тајна, мада су тајни неки конкретни планови. У датим условима то је био најбржи начин преношења концепције не само на руководеће форуме него пре свега на масе, што представља правило усвојеног облика ратовања. У условима непостојања других средстава везе то је био најједноставнији и најцелисходнији начин преношења одлука.

У методу руковођења покретом изражени су принципи централизма и децентрализма. Највећи степен централизације у Црној Гори испољавао се у схватању заједничке идеје, циља и концепције рата коју су одређивали ЦК КПЈ и Врховни штаб, као и покрајинско војно-политичко руководство. Међутим, децентрализам се изражавао у извршавању задатака у оквиру усвојене концепције, али према конкретним друштвено-политичким условима устанка у свакој средини. Према томе, јединство руковођења се заснивало пре свега на чврстим идејним везама према усвојеној политичкој платформи и војној доктрини и на способности партијских организација и нижих команди да самостално спроводе директиве виших. То је био својеврстан демократски централизам примењен на ратне услове.

Та идејна веза, која се темељила на свесној револуционарној оданости комуниста и припадника НОП-а ослободилачкој борби, била је одлучујући чинилац који је обезбеђивао руководећу улогу Главног штаба. Здржавајући начело централизованог руковођења, ГШ и ПК дозвољавали су нижим војним и партијским руководствомима широку иницијативу и слободу одлучивања по битним питањима у духу датих директива, подстичући их тако да у одређеним ситуацијама делују самостално. Главни штаб је нај-

³² За чланове резервног илегалног ПК бил су одређени: Лидија Јовановић, као руководилац, Јефто Шћепановић и Ђина Врбица (Зборник, том III/1, стр. 63). Слободан Милошевић, *Мрежа партијских организација на ослобођеној територији у Црној Гори у првој години НОП-а*, Историјски записи *на ослобођеној територији у Црној Гори у првој години НОП-а*, Историјски записи 1—2/1969. Лидија Јовановић као зуботехничар требало је да у свом стану отвори радионицу за поправку зуба, како би се тиме замаскирали доласци, везе и контакти од органа полиције и квислинга (Сјећања Блажа Јовановић — анкетирао аутор).

чешће давао опште директиве и упутства или преносио директиве ВШ, а понекад и непосредно појединим јединицама, нарушавајући при томе принцип потчињености.

Због великог простора слободних територија, без техничких средстава везе (радија или телефона) и икаквог саобраћаја између месних и окружних комитета, као и штабова батаљона са штабовима одреда, а ових са ПК и Главним штабом, руковођење је остваривано најчешће путем директива, упутстава и трајних наређења. У свим овим документима указивало се начелно на основно што би требало постићи, остављајући нижим војним и политичким рукаводствима довољно простора да сама одлучују о конкретним решењима према сопственим проценама. Директивама и упутствима су најчешће регулисана само основна начела, што је било израз поверења виших рукаводства према нижим, и већ добро испробани метод рада Партије која је увек развијала поверење у човека. Такав систем руковођења био је усмерен противу шаблона и бирократизма и противу свега што би спутавало људе, јединице, организације или појединце да свесно као равноправан субјект доприносе развоју НОП-а и заједничкој борби и да свачије способности дођу до изражаја. Сама пракса и резултати борбе били су пресудни за избор кадрова на разне руководеће дужности.

Један од начина одржавања везе рукаводства (ПК и ГШ) са базом, поред обилазака, била су „Саопштења“, која су од октобра почела излазити као јавно гласило Главног штаба.³³ На овај начин су јединице и народ шире упознавани са међународном и унутрашњом ситуацијом, а посебно са ситуацијом у појединим крајевима Црне Горе. Поред информисања народа о најбитнијим питањима, у Саопштењима је указивано и на даље и непосредније задатке појединих партизанских одреда, па су имали карактер наређења. На овај начин су најбржим путем и на најшири круг људи пренешене директиве и тако су они упознавани са општом ситуацијом не само у Црној Гори него и у другим крајевима земље и на другим фронтovima.

Иако су рукаводства ПК и Главни штаб, била састављена од малог броја људи 5—10, она нијесу била заједно, већ су се само повремено састајала — при консуловању и усвајању најважнијих директива. У сједишту рукаводства обично су се налазила 2—3 најодговорнија члана, делегат ЦК КПЈ и ВШ, секретар ПК и понеки од осталих чланова, и то, обично када се одлучивало о питањима за која је био задужен у рукаводству. У неким материјалима помиње се и Биро ПК, али он није постојао као тело, него као облик рада 2—3 члана рукаводства. Слично томе је руководио и Главни штаб, као и штабови одреда и окружни комите-

³³ Први број „Саопштења Главног штаба“ изашао је 26. октобра 1941. До краја 1941. изашло је 5, а у првој половини 1942. још 6 бројева. Архив II Титоград, IV—зб. — 3, 4, 5, 6, 8 (41) и IV—зб — 1 — 6/1942).

ти. Иако су сва ова руководства имала своја седишта, где су курири доносили извештаје и примали наређења, то нису били неки развијени штабови; најчешће је ту био само по један човек, који је све обављао у име ОК или штаба одреда. Сви штабови и сва партијска руководства од МК до ПК имали су своје штампарије и печате, па су писана наређења, упутства, директиве и извештаји и сви други дописи сачињавани по једним устаљеним нормама као за нормалне услове функционисања. Пошто руководства нијесу представљала неке гломазне партијске ни војне установе, то им је омогућило да се руководиоци ангажују у борби са јединицама и да буду у жижи збивања, у бази, тамо где је било тежиште. Они су тако могли непосредно да утичу на догађаје и издају наређења, али увек у име руководства чији су чланови били, а не у своје име. Према томе, они су на себе преузимали и одговорност руководства у чије су име наређивали, што је било веома одговорно, али су то могли чинити само револуционарни кадрови Партије. Команданти и комесари су се повремено састајали, договарали, усвајали ставове и потом обично одлазили на извршење задатака, а у штабовима је остајао увек по један од четири члана штаба одреда или окружног комитета. Оваквим начином рада војних и политичких руководства остварена је тежња да руководећи кадрови буду тамо где је најтежа ситуација и непосредно са јединицама и народом, где су могли да се боре за спровођење усвојених одлука, а и да у пракси провере њихову целисходност и мишљење њихових извршилаца у бази. Сталним праћењем стања на терену руководства су и могла да коригују своје ставове и да се баве кључним питањима од општег значаја.

Једна од карактеристика система руковођења партизанским јединицама јесте увођење функције политичког комесара, што је условило двостарешинство у систему командовања. Потреба за увођењем ове функције проистекла је из концепције вођења оружане борбе, карактера и улоге оружаних снага револуције, веома сложене спољне и унутрашње ситуације у којој је вођен рат нужности да КПЈ као руководећа снага обезбеди спровођење политичке линије НОП-а у раду команди. То је јасно изражено у „Билтену“ Главног штаба од 10. августа 1941. о задацима НОПО, где се каже: „Наша борба је политичка, на име народ се бори за одређене политичке циљеве и он тежи обезбеђењу тих циљева. Носилац тих циљева јесте и треба да буде политички комесар“.³⁴ Политички комесари као равноправни старешине учествовали су у доношењу одлука заједно са командантима. Комесар није био неки орган за контролу рада команданта ни штаба, него је заједно са командантом доносио одлуке и сносио одговорност за резултате рада, а задужење за политичка или војна питања представљало је само одређену поделу рада. Тако је политички коме-

³⁴ Јосип Броз Тито, *Војна дела*, Београд 1961, књ. I, стр. 21.

сар имао улогу војног старешине у јединици и са командантом био равноправан члан штаба, а истовремено је био делегат КПЈ у штабовима и представник народа у партизанским јединицама. Комесар је био дужан да обезбеди развој војне организације у духу народних интереса, И по овом питању у Црној Гори је било извесних одступања. Тако су у почетку устанка комесара називали „лице за везу са народом“, што је, према сећању савременика, прихваћено на захтев пуковника Баја Станишића који је радио у Главном штабу. Као противник било каквих револуционарних промена, он је настојао да се НОП развија без изражених политичких циљева. И после формирања Главног штаба, на чије је чело дошао нови делегат ЦК КПЈ Иван Милутиновић, Главни штаб није имао политичког комесара, што се разликује од ставова усвојених у Столицама и од свих других покрајина у Југославији. Тако је све до априла 1942. године Милутиновић практично био командант и комесар Главног штаба. И даље, све до октобра, у у многим јединицама борци су бирали политичке комесаре, па се дешавало да на те дужности дођу и они који нису били чланови КПЈ те зато нису ни могли бити њени делегати. О овом питању је дао јасан став Штаб НОПО у свом упутству од октобра, тако да се одустало од праксе избора војних и политичких старешина.³⁵ Политичке комесаре су именовали партијски комитети са те територије, а војне старешине претпостављене команде. При томе се свакако имало у виду и какав је ко уживао углед у народу, што је било веома значајно. На руководећа места су именовани управо они које је народ ценио и имао у њих поверење, што су они сами стицали својим радом, храброшћу у борби и способношћу да руководе јединицом. Изнад свега народ и борци ценили су личну храброст, што су виша руководства имала у виду при именовану старешина на војне и политичке дужности, па је таква пракса негована у току читавог рата.

3. — Консолидација НОП-а и проблеми руковођења

У периоду од октобра до децембра 1941. године извршена је консолидација народноослободилачког покрета у Црној Гори. Сви окружни, обласни и месни комитети организовали су партијске конференције и саветовања комуниста, на којима су извршене критичке анализе дотадашњег рада на развоју устанка. Ова саветовања представљала су основу за прелаз на систематски рад и начин руковођења, па се тим проблемима бавило и саветовање Покрајинског комитета од 7. децембра. У том периоду приступило се стварању НОО — месних, општинских и среских, тако да је са Острошком скупштином дефинитивно завршена консолида-

³⁵ Зборник, том III/1, стр. 59.

ција народне власти у Црној Гори.³⁶ Извршено је и конституисање организације антифашистичке црногорске омладине и одржана прва конференција омладине Црне Горе.³⁷

По доласку Ивана Милутиновића у својству делегата ЦК КПЈ и Врховног штаба у Црну Гору, приступило се практичном спровођењу закључака са Саветовања у Столицима. Извршена је реорганизација герилских јединица и командовања. Још 25. октобра формиран је Главни штаб НОПО за Црну Гору и Боку.³⁸ Извршене су и измене у руковођењу. Тако је за територију Сандака формиран Главни штаб, који је од тада био непосредно потчињен Врховном штабу. Уместо планиране војне организације по принципу старе црногорске војске, формирано је шест партизанских одреда који су имали, поред штаба, одређени број батаљона са својим штабовима, а ови чете и водове са командама. Уместо назива „герилац“ или „устаник“, уведен је јединствен назив за све борце „партизан“, а све јединице су назване партизанске. И борци и јединице јавно су носили симболе — националну заставу и петокраку звезду — као и оружје, па је оваква војна организација имала све атрибуте предвиђене по међународном ратном праву. Наредбама и упутствима Главног штаба регулисан је начин међусобног опхођења и поздрављања, а уведени су и војни судови, што је било од значаја за развој војне организације. Војним саветовањем Главног штаба и штабова одреда дефинитивно је завршена реорганизација војне организације у Црној Гори, према закључцима Саветовања у Столицима.³⁹ Највећа слабост овакве војне организације била је у томе што територијалне јединице, чете и батаљони нису били у мобилном стању, а снабдевале су се од својих кућа, па је за извршавање сваког задатка требало вршити мобилизацију. То је био доста неефикасан начин рада, што је у таквим условима ратовања усложавало руковођење и командовање са више јединица. И у погледу схватања улоге појединих органа НОП-а, у одлукама и упутствима Главног штаба и Покрајинског комитета многа питања су постављена неадекватно, тако да је још увек народна власт била потчињена војним командама на ослобођеној територији, уместо обратно. Ова слабост је исправљена писмом ЦК КПЈ Покрајинском комитету од 22. децембра 1941. године, у ком се поред осталог каже: „Заиста

³⁶ Архив II Титоград, III 1—2, Писмо ПК КПЈ од 13. II 1942; Зборник, том III/2, стр. 139.

³⁷ У Црногорску народну омладину било је уцлањено 12.511 омладинки и омладинаца. Конференција је одржана 29. и 30. новембра у Пиперима (СТИЈЕНСКО БРДО), а реферат је поднео Будо Томовић, секретар ПК СКОЈ-а (*Документи историје омладинског покрета Југославије*, том I, књ. II, стр. 239—250 и 255—260).

³⁸ Зборник, том III/1, стр. 137.

³⁹ На војном саветовању било је 30 делегата, и то сви команданти и политички комесари одреда, чланови ПК и Главног штаба. Саветовањем је руководио Иван Милутиновић (Зборник том III/1 стр. 146).

је другови недопустиво да се још трпи стално понављање грешака, стално падање ПК из једне крајности у другу“.⁴⁰ Том приликом је руководству указано и на слабости у кадровској политици, а пре свега у ангажовању партијских кадрова искључиво на војним задацима, чиме је био запостављен политички рад са масама. По свом преласку у Санџак и Босну, ЦК КПЈ и ВШ све више су обраћали пажњу и вршили утицај на рад руководства и развој покрета у Црној Гори. Пошто је ВШ могао и непосредно да утиче на ситуацију, у другој половини децембра учињене су извесне измене у руковођењу у Санџаку, тако да је за оперативно подручје између р. Лима, Дрине и Таре формиран Црногорско-санџачки одред, коме је био потчињен и Комски партизански одред.⁴¹ Штаб одреда био је непосредно потчињен Врховном штабу, али је и координирао дејства између главних штабова Црне Горе и Санџака. Тиме је престао да постоји и штаб Црногорског одреда за дејства у Санџаку, који се налазио на овом подручју до краја новембра.

Друга специфичност у систему руковођења проистицала је из задатака које су јединице извршавале ван територије Црне Горе — у Херцеговини, Босни и Санџаку, где Главни штаб није имао могућности да им непосредно командује и утиче на њихов рад. Тако су по наредби Врховног штаба делови Дурмиторског одреда упућени у источну Босну, па је формиран и оперативни штаб овог одреда, који је једно време био непосредно потчињен Врховном штабу. И за руковођење дејствима у Херцеговини формиран је Оперативни штаб, чији је командант био командант Никшићког одреда. Он је руководио свим јединицама у зони црногорско-херцеговачке границе и без непосреднијег утицаја Главног штаба.⁴² По доласку Врховног штаба у Фочу он је једно време непосредно и преко свога делегата на Жабљаку, Моше Пијаде, руководио слободну територију са правца Колашина. На овом сектору су у пролеће 1942. године уследила снажна дејства четника и Италијана, па је због тога и Врховни штаб изражавао непосредни утицај на рад нижих јединица одреда и батаљона. Због озбиљности ситуације, неколико пута су вршене измене у систему командовања и формиран су разни штабови. Тако су дуже времена око Колашина ангажовани чланови Главног штаба Бајо Секулић, Пеко Далчевић и Саво Брковић, па је на тај начин Главни штаб изражавао свој утицај на тежиште борбених дејстава и политичких превирања. Исто тако, поред Комског, у јануару је формиран посебни Комбиновани одред *Радомир Митровић*, под командом чланова Главног штаба и ПК, али ни то није поправило

⁴⁰ Зборник, том III/1, стр. 366.

⁴¹ Исто, стр. 345, 346, 354.

⁴² Зборник, том IV/3, стр. 32 и 33.

ситуацију.⁴³ Све су то биле специфичности и доста сложени проблеми руковођења бројним јединицама у Црној Гори и ван ње, па је било тешко обезбедити реализацију једне концепције партизанског рата. Свакако, треба истаћи значај присуства Врховног штаба у Фочи, где је био редовно обавештаван о стању у Црној Гори и одакле је могао да непосредно утиче на рад ПК и Главног штаба, па и на јединице, тако да је војно и политичко руководство у Црној Гори добивало и непосредну помоћ од ВШ.

Но и поред консолидације покрета и утицаја Врховног штаба, у току зиме и пролећа 1942. године наступиле су многе објективне и субјективне тешкоће, како у погледу руковођења оружаним снагама тако и покретом у целини. Ситуација се све више компликовала. Велика слабост у руковођењу била је у томе што ни ПК ни Главни штаб, а исто тако ни окружни комитети ни штабови одреда, иако су били бројно мали, нису колективно руководили. Све се сводило на рад по 1—2 члана, и то углавном делегат ЦК као командант и политички секретар ПК. Чланови најужег руководства били су ангажовани на другим дужностима, па, разуме се, нису ни могли једновремено вршити и своју најодговорнију дужност као чланови руководства. Овим не сматрамо да су увек требали бити у штабу, него напротив: тамо где је било најтеже; али није требало да то буде пракса, јер они нису имали утицај на одлуке највишег руководства у Покрајини. Организациони секретар ПК Блажо Јовановић био је и члан Главног штаба, али истовремено и командант Зетског одреда; Сава Ковачевић члан Главног и Врховног штаба, командант Никшићког одреда и једно време командант Оперативног штаба за Херцеговину и врло удаљен од Главног штаба и ПК. Као што смо већ истакли, Пеко Дапчевић, Бајо Секулић и Саво Брковић дуже времена су били ангажовани у Санцаку, а потом на сектору Колашина, итд. Иако је било потребно да се чланови највишег руководства повремено ангажују тамо где је била најсложенија ситуација, ипак не смејмо губити из вида да се у томе ишло у крајност, па већина њих није имала скоро никаквог утицаја на рад руководства коме је припадала. Овде не сматрамо да су ПК и ГШ требали бити бројни и да је требало да се претворе у неки орган за административно руковођење, али је увек требало имати на окупу или у близини један број чланова најужег војног и политичког руководства, који би могао успешно сагледати и оценити ситуацију у целини и донети адекватне одлуке, пре свега од интереса за целину покрета у Црној Гори. Међутим, десило се да су само појединци одлучивали а сви скупа сносили одговорност за стање покрета.

Проблеми у раду руководства у Црној Гори — или можда тачније: у раду делегата ЦК КПЈ — и даље су били присутни.

⁴³ Командант одреда био је Бајо Секулић, а политички комесар Саво Брковић (Зоран Лакић и др., нав. дело, стр. 231; Багрић Јовановић, нав. дело, стр. 478).

што није остало без утицаја. То је умногоме допринело да се у пролеће 1942. године нагомилају крупне војне и политичке слабости, и то не само објективне него и субјективне природе, па је покрет доведен у праву кризу. Те слабости су биле такве да ни утицај Врховног команданта и ЦК није могао да их отклони, па је услед тога морао прибећи најтежем, тј. смењивању читавог покрајинског војног и партијског руководства. Да би утицао на оздрављење ситуације и отклањање тешкоћа у Црној Гори, ВШ је 15. марта упутио своја три делегата — Милована Биласа, Митра Бакића и Светислава Стефановића — да, како се у пуномоћју каже, „уз помоћ другова из Главног штаба... предузму мере око организације чвршћих војних јединица“.⁴⁴ Значи, они су имали задатке чисто војне природе, па се из тога може закључити да ЦК ни Врховни командант нису знали о заокрету „улијево“ у партијској организацији и руководству у Црној Гори, пошто се о томе није ни писало у извештајима и другим материјалима који су путем курира редовно слати у Врховни штаб. Вероватно је ВШ због тога и обратио пажњу првенствено на отклањање грешака по војној линији. Билас је одмах по доласку настојао да сам реши ситуацију у Црној Гори, пре свега јавном критиком додашњег руководства. Несхваћајући објективне тешкоће (глад, исцрпеност народа и јединица, утицај пете колоне и стална непријатељска дејства), он у свом првом извештају ВШ пише: „Ако би се игдје могла примијенити она прича о риби која смрди с главе то би овдје могао бити случај“ — осуђујући тако цело руководство, чије грешке свакако нису биле мале, а изузимајући при томе делегата ЦК КПЈ Милутиновића који је био и најодговорнији. Међутим, чланови руководства, како смо већ истакли, били су ангажовани на другим дужностима, те с уврло ретко и учествовали у доношењу одлука, издавању директива и упутстава, па према томе нису подједнако ни били одговорни. Свакако, највећу су улогу имали, па тиме и одговорност, делегат ЦК и секретар Покрајинског комитета. Билас, даље, са жаљењем истиче како није раније дошао и да би „ствар била у реду“, иако је познато да је у 1941. години направио крупне грешке због чега је био смењен. Вероватно због тога што тамо није нашао никога сем Милутиновића и Љумовића, он даље пише „да је штаб изгубио сваку контролу“, мислећи на Главни штаб, и да он у ствари и не постоји.⁴⁵

Из извештаја који је 4. априла Иван Милутиновић поднео ВШ и ЦК КПЈ у Фочи било је јасно да проблеми покрета у Црној Гори нису само војне него пре свега политичке природе, па се због тога одлучио на врло оштру и последњу меру, тј. смењивање Покрајинског комитета КПЈ и Главног штаба за Црну Гору и

⁴⁴ *Зборник*, том III/3, стр. док 132.

⁴⁵ *Зборник*, том III/4, стр. 215.

Боку, како би се средило стање пре свега у руководству. Он је 8. априла упутио писмо ПК КПЈ за Црну Гору и делегатима ЦК КПЈ и ВШ Милутиновићу и Ђиласу, у коме их обавештава о смењивању руководства и указује на основне слабости у раду руководства и на начин њиховог отклањања. Те слабости биле су, како се у писму каже: „Скташко искривљивање правилне политичке линије наше партије и небрижљив однос по питању учвршћивања руководеће улоге Комунистичке партије у ослободилачкој борби“. У писму даље констатује да је била деградирана руководећа улога Партије и да су неправилно ангажовани партијски кадрови пре свега у војсци, па је ослабио њен утицај у раду са масама. Зато је ЦК одмах захтевао да се реорганизује партијско и војно руководство и успоставе нова наместо дотадашњих.⁴⁶ ЦК је одмах вратио Милутиновића у Црну Гору и ставио му у задатак да он и Ђилас заједнички предузму мере за сређивање стања у Црној Гори. После тога ЦК упућује Отворено писмо свим члановима КПЈ и организацијама у Црној Гори, у коме их упознаје са ситуацијом и захтева исправљање дотадашњих грешака. Тако и Врховни командант у свом писму делегату ВШ од 16. априла истиче да је најважније „Извршити реорганизацију руководства у Партији“ и „извршити реорганизацију у војним руководећим телима“, стављајући на тај начин до знања да су за кризу која је захватила покрет пре свега одговорна руководства. Друг Тито је вратио Милутиновића у Црну Гору и одредио га да буде одговоран по партијским, а Ђилас по војним питањима, али да све решавају заједнички, настојећи тако да ојача руководство. Ради тога су једино у Црној Гори истовремено била ангажована два члана из најужег руководства у својству делегата ЦК КПЈ и ВШ, што указује да је руководство НОП-а ситуацији у Црној Гори поклонило посебну пажњу.⁴⁷

Истовремено је тих дана ЦК КПЈ именовao нови Покрајински комитет од 6 чланова, у који су из ранијег састава ушли само Радоје Дакић и Блажо Јовановић.⁴⁸ Као привремени орган једно време је постојао и Секретаријат од делегата ЦК и два секретара Покрајинског комитета који су требали у име ПК заједнички да раде и одлучују о најбитнијим питањима. Већ 29. априла именован је и нови Главни штаб, па је за команданта одређен Пеко Дапчевић а за политичког комесара Митар Бакић.⁴⁹ ГШ се

⁴⁶ *Зборник*, том II/3, стр. 353—357.

⁴⁷ *Зборник*, том III/3, стр. 44—51.

⁴⁸ У нови ПК били: Радоје Дакић као плитички и Вељко Мићуновић као организациони секретар и чланови: Блажо Јовановић, Јагош Ускоковић, Боко Вујошевић и Велимир Кнежевић (Батрић Јовановић, нав. дело, стр. 727).

⁴⁹ За заменика политичког комесара именован је Блажо Јовановић, за начелника штаба Велимир Терзић и за чланове: Сава Ковачевић и Саво Оровић (*Зборник*, том III/3, стр. 479).

у овом саставу услед наглог погоршања ситуације није никад ни састао, па је средином јуна расформиран.

Из неколико извештаја М. Ђиласа види се да он није радо прихватио повратак Милутиновића из Фоче и задатак да заједнички руководе, па предлаже да би требало да један, односно само он, ствари узме у своје руке, или да иде на другу дужност. Он даље истиче да се лично слаже са Милутиновићем, али да ипак треба да он предузме сву власт и да ће само тако бити решени проблеми. Ђилас је у ствари у то време сам и слао и потписивао извештаје ВШ и ЦК о свим питањима, иако се већином налазио у Горњем Пољу код Никшића, а не у седишту ПК и Главног Штаба. То нам још једном потврђује његову велику личну неодговорност, нездраве амбиције и необиљан однос према тако крупним проблемима у развоју НОП-а у Црној Гори. И неке Ђиласове оцене стања у Црној Гори делују неубедљиво, необиљно и тенденциозно. Он то стање оцењује у почетку као крајње безизлазно, а потом за кратко време изражава оптимизам у погледу успешног развоја, што би се могло протумачити тежњом да се прикаже његов велики утицај на измену ситуације. Ђиласови извештаји били су веома контрадикторни, па се на њих тешко може ослонити при закључивању и давању оцена. У време када је покрет у Црној Гори запао у озбиљну кризу, 3. маја у писму Александру Ранковићу пред осталог каже: „ПК се постепено сређује, штабови се сређују, батаљон за батаљоном ниче. Линија је ударена и она већ продира — споро али сигурно. Сад ће се за који дан формирати Гл. штаб“ — (он је формиран 29. априла) „више ту нијесам потребан. . . што се могло учинити — извршити прелом — већ је учињено. . . ако неуспијемо у Црној Гори, сада је томе крива ‚виша сила‘ јачи непријатељ, глад, једном ријечју — објективне околности а не наше глупости“.⁵⁰ Оваква оцена јасно указује колико је делегат ВШ био далеко од стварности, како шаблонски оцењује ситуацију, као да су се тако сложена питања могла решавати механички, неком одлуком руководства или једним потезом. Он, изгледа, није могао схватити да је то један стални дуготрајни процес који захтева пуно ангажовање свих фактора. Ови подаци нам указују под каквим је околностима радио Главни штаб, када је најодговорнији човек у руководству имао у најмању руку чудне погледе које нико не би могао прихватити.

Мере предузете на отклањању слабости у руковођењу и комадовању јединицама и покретом, иако нису могле изменити ситуацију и разрешити многе војне и политичке проблеме, биле су значајне. Тако су на плану оспособљавања партизанских јединица за извршавање оперативних задатака у току марта и априла доста и предузето и постигнуто. Извршена је реорганизација у пар-

⁵⁰ Зборник, том II/4, стр. 31, Ђуро Вујовић, нав. дело, стр. 106.

тизанским одредима, па су формирани ударни батаљони који су били стално мобилни. Да би штабови одреда постали што мобилнији и ослобођени многих обавеза везаних за територију, формиране су две команде подручја на слободној територији Никшићког и Дурмиторског одреда.⁵¹ Истовремено су образоване и команде места са својим партизанским стражама, а при НОО су постојале и сеоске страже. Стварањем војно-позадинских органа одреди су постали мобилни и спремни за дејство и ван своје територије, па су се по својој организацији и способности приближили бригадама. У том периоду одреди у Црној Гори, пре свега због тога што је у њима остало пробрано људство и што су били организацијски постављени на новим основама, представљали су врло снажне борбене јединице. Но, у стварању овакве војне организације већ се било закаснило, па то није могло битно изменити ситуацију.

На крају овога саопштења нужно је истаћи да су били бројни проблеми које су наметнули карактер покрета и објективни услови деловања у окупираној земљи и које су решавали не само Главни штаб и Покрајински комитет него и сва па и најнижа руководства. Сваки поступак или мера било кога органа или руководства, па макар и најнижег, имали су свој политички значај, јер је и НОП био пре свега политички покрет који се реализовао кроз форму партизанског рата.

Још једном је потребно истаћи да руководства нису увек реално схватала дилеме које су наметнули рат и револуција и које су захватиле свако село, сваку кућу и породицу, према којима се свако морао одредити, хтео то или не. Диференцијација маса учинила је да се пре или после свако морао наћи на једној страни, али за руководство није било свеједно на којој. Ти идејни процеси нису текли тако глатко, правoliniјски, него су имали веће или мање осцилације и колебања. Често су се отац и син или рођена браћа налазили у супротним таборима. Противу напредних идеја дигле су се све мрачне силе реакције, заосталости, примитивизма, као и све оне снаге које су губиле класну позицију, али није било лако да то схвати сваки човек за кога се требало борити. Ови бурни токови и процеси нису се могли зауставити никаквим наредбама нити применом казни, него само систематским политичким радом. Успеси на војном плану често су доводили до тога да се заборави на чињеницу да су се позиције тешко стицале али лако губиле.

Како ГШ и ПК нису могли свугде изразити свој непосредни утицај, услед растреситости рапоредја јединица и услова у којима

⁵¹ Зборник, том III/3, стр. 97.

се водио рат, ипак се прибегло одговарајућим реалним решењима. Нижа руководства су могли да у духу инструкција и начелних директива развијају широку иницијативу свих фактора, па и свакога борца. Упућивање делегата и инструктора ПК штабовима појединих одреда и партијским комитетима често је примењивано, и ти кадрови су успешно извршавали задатке у оквиру датих им овлашћења. То су практиковали и окружни комитети и штабови одреда. Таквим начином рада обезбеђивано је спровођење усвојених ставова и интервенција у циљу спречавања стихије, пете колоне и сл. Саветовања и састанци руководећег састава у одредима или у покрајини примењивани су као облик руковођења, па се та форма показала практичном. Путем ширих информисања преко „Саопштења ГШ“, „Народне борбе“ и радио-вести, умножаваних и упућиваних јединицама и по селима, масе су упознавате са ситуацијом на ширим подручјима, тако да је то био најповољнији начин да људи схвате покрет као целину, да се упознају и с борбом других народа.

Концентрација власти у рукама делегата ЦК КПЈ није одговарала стварним и кадровским могућностима партијске организације у Црној Гори. Такав рад је умногоме паралисао и пасивизирао улогу ПК и Главног штаба као јединих руководства у покрајини. То се ипак није пренело на нижа руководства, тако да су он успешније самостално руководила, што је омогућило да кроз борбу израсте знатан број способних руководећих кадрова. Одлука ЦК КПЈ о смењивању ПК и Главног штаба, иако престрога, била је нужна, јер се морало нешто такво учинити. Али ако са данашње дистанце оцењујемо ситуацију, онда би било адекватније сменили делегата ЦК КПЈ и ВШ пре свих.

Друштвена база регрутовања руководећег кадра била је повољна. У револуцији су учествовали најбољи синови народа, што су у пракси борбе морали и да потврде. Објективни критеријуми за свакога били су оданост, храброст и способност. Посебно је позитиван био однос према младим људима, пошто их је велики број учествовао у борби, где је своју способност и оданост НОБ-и на делу потврдило. Партија је чинила напор да војним руководећим кадровима подигне ауторитет, али су за сваку неодговорност без колебања смењивани.